

Kvifor vart det demokrati i dei nordiske landa?

Den historiegranskaren som i dei siste ti-femten åra har gjort mest til å egge fram ålmenn historisk tenkning, — engelsmannen Arnold J. Toynbee, — han kasta nyleg fram¹ spørsmålet om koss det kunne ha seg at det var færre nasjonar no som heldt oppe eit fritt folkestyre innafor den vest-europeiske kulturheimen, enn det var i midalderen. Han ville da ikkje rekne for sanne demokrati andre land enn desse (eg nemner dem etter rekkefylgja slik som han sjølv sèt dem opp): dei skandinaviske landa, Nederlanda (d. v. s. både Belgia og Holland), Sveits, Stor-Britannia, dei britiske dominions, og dei amerikanske Sambands-Statane.

Kvifor han her ikkje tek med eit land som Frankrike, skal eg ikkje no ta opp til drøfting. Men når han samfører notida med midalderen, da har han ikkje kunna la vera å tenke på det sjølvstyret som den gongen fans i dei frie byane i Tyskland, Italia og Spania. Og han har måtta spørja seg sjølv: Kvifor har det ikkje opp or dette sjølvstyret vaksi eit folkestyre slik som vi kjenner det i dei landa han no vil kalle demokratiske?

Svaret hans er at i desse sistnemnte landa greidde ikkje det kongelege einveldet å slå ned dei frie institusjonane som midalderen hadde skapt. Og vi kan straks sanne med han at i hans eige land, i Stor-Britannia, kan vi tydelig sjå samanhengen mellom midalder og nytid i den politiske framvoksteren. Om det viktigaste britiske dotterlandet, Sambands-Statane i Amerika, har vi hørt det sagt så titt og så samrøstes så vi til slutt mest må ta til å tvila på om det er sant, — at den vanen dei amerikanske utflyttarane tok med seg frå England med både politisk og lokalt sjølvstyre, var grunnlaget for det demokratiet dei bygde opp i det nye landet sitt.

Samanheng med midalderske frie institusjonar kan vi vel like eins finne i Sveits og i Nederlanda. Men går vi til dei nordiske landa, så blir det vel berre i Sverige at det kan bli tale om slik ein samanheng. I Danmark og Noreg synes det ikkje mogleg å etter-

Foredrag på det nordiske historikarmötet på Lillehammer 30. juni 1948.

¹ Saturday Review of Literature, New York, Aug. 16, 1947.

wise noko slikt; der gjorde da einveldet grundig ende på all gamal fridom, så demokratiet måtte arbeide seg fram på heilt nytt grunnlag. Og jamvel når det gjeld Sverige, så blir ein kanskje nöydd til å spørja om ikkje dei midalderske institusjonane i röynda kom til å ligge i vegen for framgangen til demokrati. Sanninga er da at Sverige nådde seinare fram til demokrati enn både Danmark og Noreg, — det svarar såleis slett ikkje til teorien åt Toynbee.

Ein kan difor ikkje bli ståande med det svaret han gav på det spørsmålet han reiste. Vi må ta det opp på nytt, og granske det for kvart land for seg, og sjå om det er mogleg å nå fram til ei löysing som er sams for alle dei landa det gjeld.

Eg skal no her berre ta for meg dei nordiske landa og halde meg serskilt til Danmark, Noreg, og Sverige. Når eg ikkje tek med Island og Finnland, så er det av di at i baa dei to landa låg avgjerdsmakta for politikken deira så lenge utafor sjölve landet, hos framande styresmakter. Det gjer tilgangen meir flokut der. Men med dei tre andre landa får ein i grunnen heile spørsmålet for seg. For desse tre landa vann fram til demokrati frå svært ulike föresetningar, — så ulike så ein reint må undras på at dei står så likt i dag som dei gjer. Det er slik likskap i endemålet for framstemna — eg meiner det endemålet vi har nådd til no — så ein lett kan bli freista til å tala — liksom Hegel og Ranke i gamle dagar — om ålmenne idéar som förer alle med seg. Vi skal sjölv-sagt heller ikkje mismæte den makta som det er i tankar og krav som fyller heile samtida, i den folkemeininga som i våre dagar kan gripe frå land til land, i framgangsprogram som kan kveike eld i viljar og reise folk til strid for nye ideal. Men det er likså visst at ingen eld fenger uta der det fins brennefang, og inkje såd gror uta jorda er i stand til å bera. Vi kan ikkje nöyas med dei ålmenne idéane, vi må ha greie på dei serlege vilkåra for framgang, strid og vokster.

Ser ein no på dei nordiske landa i inngangen til det 19de hundreåre, straks för det moderne demokratiet tok til å bröyte seg fram, så finn ein vilkåra slik:

I Sverige ein riksdag, attreist i 1809 til gamal makt jamsides med kongen, men attreist like eins på gamal grunn med fire serskilte stand såleis at makta framleis vart liggande hos adel og embetsstand. Adelen måtte gje opp monopolet sitt på dei högaste stats-embeta og på retten til å eige skattefri jord. Men jamvel med denne privileg-utjamninga var adelen enda den sterkaste klassa i landet, både ökonomisk og politisk. Bondestandet i riksdagen var så vanmektig så det lite var å rekne med. Jamvel med den nye regjeringsforma vart det ikkje innført noko demokrati i Sverige.

I Danmark og Noreg var det kongeleg einvelde. Men dei

sosiale vilkåra i dei to landa var heilt ulike. I Danmark fans det, liksom i Sverige, ein mektig godseigar-adel som rådde i lag med dei kongelege embetsmennene. I Noreg var det like eins embetsmannsstyre ; men der var det så godt som ingen adel, anna enn tittel-adel, — greiv Wedel på Jarlsberg og baron Rosencrone på Rosendal var dei einaste restane av gamal adelsmakt.

I alle tre landa fans det ei borgarklasse av kjøpmenner og industrifolk, sterkast i Danmark og Sverige, enda veik i Noreg. Denne klassa tevla med adelen om embeta i styringsverket, sette djupe merke i den økonomiske politikken til regjeringa, og hadde eit stort rom, i Danmark og Noreg det største romet, i åndslivet i landet.

Sosialt sétt var makta i alle tre landa i hendene på overklassene, såleis at regjeringa — kva form ho så hadde — var eit uttrykk for dem og deira interesser. Om det var motsetning i politisk regjeringsform mellom Danmark-Noreg på den eine sida og Sverige på den andre, så stod Danmark og Sverige nærare til einannan i motsetning til Noreg når det spurdes om makt-hövet mellom samfunnsklassene i landet. Både i Danmark og i Sverige var makta skift mellom adel og borgarstand, — ikkje jamskift, for enda var overvekta hos adelen, og innafor borgarklassa var det den rikaste parten av ho som rådde. I Noreg var det ikkje stort anna overklasse enn borgarklassa; jamvel embetsmennene var i stor mon borgarlege. Men samstundes var denne norske overklassa langt ifrå så mektig som dei same overklassene i Danmark og Sverige. Ho var både mindre rik og meir fåment. Og det som var minst likså viktig: böndene, underklassa under dem, stod mykje friare enn dei danske og dei svenske, — ikkje rettleg, men økonomisk, for di i Noreg fleirtalet av böndene sat som sjölveigarar på gardane sine.

Med full rett bruker vi difor seia at *Noreg* kringom år 1800 var eit meir demokratisk land enn Danmark og Sverige. Ordet »demokratisk» går da her ikkje på det politiske makt-hövet, men på tilhövet mellom klassene i landet. Det var ikkje så lange sprang mellom over- og underklasser i Noreg som i dei to andre landa. Dei svenske böndene hadde større politisk makt enn dei norske, for di dei sat med i riksdagen. Men så hadde dei der to sterke overklasser over seg, meo Noreg i hovudsaka hadde berre ei, og det ei som både absolutt og relativt var monaleg veikare enn kvar ei av overklassene i dei to andre landa.

Denne serstyrken for den norske bondeklassa gjorde eit levande inntrykk på danske makthavarar meir enn hundre år före 1814. Ein kan berre minnas det som Ulrich Frederik Gyldenlöve skreiv straks före 1700, at i Noreg var bonden sjölve »fundamen-

tet» for landsens velgang. Og denne tanken var ei avgjerds makt i den store krisa 1814. Det var naudsynt å ha böndene med, om det skulle vera råd å vinne sjölvstende for landet.

At overklassa i Noreg hadde forståing for dette, det synte ho i gjerning, i den grunnlova som vart vedteken i 1814. Ein kan greitt sjå at det hadde samanheng med situasjonen, med den faren landet var i, som uvilkårleg måtte drive heile nasjonen i hop¹. Men likså klart er det at det hadde gått ei åndeleg oppfostring i förevegen. Eg trur vi torer kalle det ei ålmenn historisk røynsle at når ei samfunnsklasse har komi til å stå i strid for ny rett og ny makt i samfunnet, så formar ho gjerne striden sin ut i ålmenne prinsipp som fører ut over sjölve den tronge klassebaten. Såleis gikk det med borgarklassa, — med »tredje-standet» som dei sa i Frankrike, — da ho stridde seg fram på 1700-talet og vann sigeren sin i den store Revolusjonen, — da vann ho med det same siger for ålmenne demokratiske prinsipp. Ho kunne trega etterpå, når ho såg prinsippa sett ut i livet. Men da var det for seint; da hadde alt klassene lenger nede i samfunnet fått smak på makta og ville ikkje gje ho opp. Den næringsfridomen og åndsfridomen som borgarklassa kravde for seg sjölv, måtte av seg sjölv koma dei andre klassene i samfunnet til godes. Straks i 1814, og enda meir i åra etterpå, måtte mange folk i den norske overklassa få den kjensla at dei hadde avsett seg sjölv. Og radikale bondevenner kunne bli konservative, reaksjonære.

For det var slett ikkje berre samband, det var sterke motsetningar mellom over- og underklassa i Noreg. Böndene hadde gong på gong reist seg til strid imot utsuging og utnytting ovafrå, og fram-imot 1800 hadde det komi meir samanheng i striden. Böndene tok til å samle seg i meir og meir levande klassekjensle, og om dei ikkje straks med det same hadde nokon fast politisk plan, så ville dei i det minste ikkje gje slepp på det taket dei hadde fått i makta.

Demokratiet i Noreg i 1814 var såleis ikkje berre ei nådegåve frå borgarklasse og embetsstand. Men noko av ei gåve var det. Og alt före sjölve grunnlova hadde overklassene gjevi böndene ei gåve til, som styrkte dem til strid — det var ålmugeskulen frå 1739. Den òg var ein led i dei moderne samfunnstankane som borgarklassa i det 18de hundreåret bar fram og som hjelpte nye klasser til å reise seg. Uta eit visst mål av opplysning har inga klassereising noko sinne kunna vinne fram.

¹ Sjå avhandlinga mi »Trongen til demokrati i 1814», i norsk Hist. Tidsskr., b. 34, p. 133—151 (mai 1947); sfr. Arne Bergsgård, Den demokratiske ströyminga under grunnlovarbeidet i 1814, i Nordisk Tidsskrift 1947, p. 353—368, serleg s. 360.

Dermed skulle vi ha nokolunde heilsleg klarlagt dei maktene som skapte det fyrste store frambrotet for demokratiet i Noreg. Det föddes av ei samspel mellom ein politisk tenkemåte som hadde vaksi opp hos dei borgarlege klassene i deira strid for makt og fridom, og ein stridsvilje som hadde vakna hos böndene nett i motsetning til dei borgarlege klassene.

Slikt eit samspel mellom tankevokster hos makthavar-klassene og viljevokster i underklassene kan vi fylgje i heile hundreåret etterpå. Fyrst kan vi sjå koss böndene, i striden sin for å bryte det embets- og borgarveldet som dei enda lenge etter 1814 kjente over seg, kom til å arbeide fram eit breiare og breiare demokratisk program. Og da så den fyrste arbeidarreisinga kom kringom 1850, med krav bl. a. på ålmenn valrett, da kunne hovudflokken av bondepartiet gå i hop med radikale intellektuelle til eit vinstreparti som bygde på reint demokratiske prinsipp. Det var dette partiet som i hard strid gjennomførte fyrst parlamentarismen i 1884, så ålmenn valrett i 1898. Siste gongen var det eit enda sterkare press frå arbeidarklassa enn kringom 1850. Men i Stortinget var arbeidarane ikkje med; avgjerda vart teken av demokratiske bönder og embetsfolk.

Prinsipp-reising i overklassene, makt-reising i underklassene, det er dei vilkåra som förer demokratiet fram. Ein kan, om ein vil, kalle dette ein modifikasjon eller ei utfylling til den reine klassestrids-lære åt Karl Marx. Eg trur i alle tilfelle at det gjev det rette biletet av framgangsvegen.

Og la oss no sjå koss dette höver med tilgangen i dei andre nordiske landa.

Da *Sverige* fekk si nye grunnlov i 1809, da hadde böndene i meir enn tre hundre år hatt sitt faste rom i riksdagen. Det var ein uvanleg maktposisjon dei svenske böndene såleis hadde. Men hadde dei noko sinne nytta han? Ein må vel heller seia at fram-igjennom 1700-talet var bondestandet på riksdagen enda meir eit »null i fatigkommisjonen» enn det för hadde vori. Makta låg hos adelen. Og det var ein adel som alt ifrå midalderen hadde sterkare politiske tradisjonar og hadde synt større politisk evne enn vi kan finne hos både dansk og norsk adel. Men no på 1700-talet var det at borgarklassa både økonomisk og politisk steig sterkare og sterkare fram og reiste maktkrav som meir og meir tok form i ålmenne prinsipp; næringsfridom og åndsfridom stod fremst mellom dem, plent som i Noreg. Serskilt næringsfridomen kunne koma böndene òg til godes. Men det er fyrst i det aller siste tiåret av det 18de hundreåret at vi kan sjå minste teikn til reising-rørsler i sjölve bondestandet. Og enda i 1809, da Sverige tyktes stå i likså stor fare som Norég i 1814, så ein kunne ha venta at den

nye regjeringsforma på same måten som den norske grunnlova skulle freista dra böndene mykje meir enn för inn i det nasjonalpolitiske samarbeidet, da nytta det ikkje at böndene kravde større makt og rettar. Dei andre standa sette seg heilt ut over ynska deira og persa dem til å skrive under på grunnlova slik som ho vart. Böndene greidde ikkje å setta noko slag makt imot. Den gongen var det ingen vinning for dem å vera det fjerde standet i riksdagen. Fire-stands-skipnaden var nett ei hjelperåd til å halde dem nede.

Det var ikkje för enn på riksdagen i 1823 at bondestandet for alvor tok til å melde seg som ei politisk makt i riket. Da kom det med eit reform-program som enda ikkje tala om demokrati, men som i det minste ville veike adelsmakta med å skjera ned på embetsverket. Men enda kunne ikkje standet halde i hop om praktiske vedtak. Strids- og samlingsviljen hadde ikkje vaksi seg sterk nokk. Opplysninga var det smått med; det var ringt stell med folkeskulane på landsbygda, om det så hadde vori noko framgang på det siste halve hundreåret. Bondestandet var rekna for å stå så lågt i kunnskapar så det fekk ikkje lov å velja sine eigne sekreterar (notarar); det måtte regjeringa gjera, og ho tok dem utafør bondeklasse. Men nett no i 1823 tok det til å bli strid om dette. Og skule-spørsmålet vart teki opp i riksdagen.

Det vart da heller ikkje bondestandet som reiste kravet om å få riksdagen omgjort frå fire-stands-skipnaden til ein folke-representasjon, og da framlegg i denne leia fyrste gongen vart dröft på riksdagen i 1834, vart det jamvel berre eit mindretal som rösta for det i bondestandet. Fyrst i 1840-åra kom bondestandet til å gjera denne saka til si eiga. Men da gikk det òg sterkare og sterkare inn for det, med krav på ei radikal omlaging slik at den svenske riksdagen skulle bli likså demokratisk som det norske stortinget. Borgarar og bönder stod saman i denne striden som ikkje vart fört til endes före 25 år etter det fyrste riksdags-vedtaket (i 1841) var gjort. På nytt må ein slå fast at det var den gamle fire-stands-skipnaden som hindra sigeren i så lang ei tid.

Det er vèl verdt å nemne at nett i denne tida, i 1842, var det at Sverige fekk den fyrste folkeskulelova si, — opplysningsarbeidet gikk i breidd med den politiske striden.

Ser ein så tilbake på heile denne historia om det fyrste demokratiske gjennombrotet i Sverige, så trur eg nok ein må sanne at det slett ikkje kom for di Sverige i förevegen hadde ein midaldersk riksdag. Det vi ser, det er at somme folk av adelen og framfor alt ein stor part av borgarklassa har fått syn for at slik ei demokratisk omlaging i statsskipnaden måtte til. Borgarklassa förte striden fyrst og fremst på sine eigne vegner. Det var den som gav hovudstyrken til den ålmenne demokratiske agitasjonen. Og det

var den som såleis drog böndene med seg. Sigeren for borgarklassa måtte bli ein siger for böndene òg. Men til slutt hadde da böndene komi mannsterkt med i sjølve striden, og mot slik ei samling var det uråd for adel og embetsstand å stå seg. Dei tøygde seg ikkje lenger enn dei tykte dei var nöydde til; dei trygda seg makt i eit sterkt overhus. Men i det nye underhuset kunne borgarar og bönder stride seg fram med aukande styrke.

Med all skilnad i formene som måtte fylgje med den ulike riksskipnaden og samfunnsbyggnaden i dei to landa, så var det da i røynda dei same vilkåra som førte fram til demokrati i Sverige som i Noreg. Men så må ein legge attåt at i Sverige kunne ikkje adelen bli sett så heilt utafør som han alt på förehand var i Noreg. Og böndene kunne enda lenge ha adelege godseigarar til förarar. Det måtte ei større sosial omlegging til för makta i sanning kunne bli fört over til dei gamle underklassene.

Når vi så kjem over til *Danmark*, så finn vi der òg ulike former for overgangen til demokrati, men samstundes ein grunnlikskap med dei andre nordiske landa. Der òg er det borgarklassa som bær fram nye stats- og samfunnstankar med sikte på ei maktomlegging til vinning for seg sjölv. Fram igjennom 1700-talet arbeider borgarane idig og planfast på å gjera sjölve einveldet til ein reiskap for sine interesser og skuva adelen meir og meir til sides. Det er ikkje demokrati dei strir for, det er klasse-makt, og staten er i deira tankar bygd på eit klasse-samfunn der underklassene naturleg må vera underklasser. Likevel kan denne borgarlege samfunnsolitikken koma til å lyfte underklassene opp og vekke ei ny sjölvkjensle hos dem.

I Danmark kjem det så sers tydeleg fram, det som nok kunne ligge under i Sverige og Noreg òg, at når frilyndte adelsmenn og borgarar tok opp strevet med å fremme opplysninga på landsbygda, med å gjennomføre økonomiske reformar i jordbruket, og med å gje böndene ny fridom, så var det fyrst og fremst med det formålet at alt slikt skulle gjera bonden både meir dugande og meir annsam, så jordbruket skulle kaste meir av seg. Dette var ein tankegang som var levande både hos fisiokratane og hos Adam Smith, og det hørte i hop med heile den synsmåten som fylte samtida, den at staten i hovudsaka var ein økonomisk samskipnad og at den einskilde mannen måtte bli å verdsetta etter den økonomiske tenesta han gjorde i samfunnet. Det var såleis mykje økonomisk sjölvnytte med i det liberale reform-arbeidet som skapte både betre skular og friare kår for dei danske böndene. Men det drog med seg ålmenne fridomstankar, og det styrkte böndene til strid for seg sjölv.

Det kom no til å gå lang tid för verknaden synte seg i noko

slag aktiv reisings-vilje hos det danske bondestandet. Fyrst halv-hundre år etter dei store jordbruks-reformane i 1780-åra hører vi om at eit åndeleg skifte hadde gått for seg eller heldt på å gå for seg. Da var det, i 1834, at ein bondevenn¹ skreiv om den nye tida som hadde komi: »nu da Bonden kan læse, ja, hvad ikke altid har været Tilfældet, kan tænke», no hadde den danske bonden òg komi under den mektige verknaden av »Tidens Aand». Dette fekk, same året som det var skrivi, ei stadfesting i dei fyrste vala til dei rådgjevande provinsforsamlingane i Danmark; for da rösta meir enn 80 prosent av dei valføre böndene, — rett nokk var valretten avgrensa til berre dei mest velhaldne av dem. Men i dei same åra gikk det for seg ei rörsle som rakk djupare ned, — det var den religiöse vekkinga som fynbonden Peter Larsen Skræppenborg sette i gang. Nett som bondesonen Hans Nielsen Hauge i Noreg tretti år før hadde reist dei norske böndene til samhald og strid med den religiöse forkynninga si, såleis gjorde no Peter Larsen det same i Danmark. Og liksom konventikkelplakaten frå 1741 hadde vori nytta imot Hauge, såleis vart han no nytta imot Peter Larsen, men i Danmark som i Noreg berre med den fylgja at böndene samla seg sterkare. Sjølvkjensla deira voks frå år til år.

Rett i hælane på den religiöse rörsle kom den politiske agitasjonen i 1840-åra. Husmannen Peder Hansen på Sælland gikk i brodden, den bondefødde skulelæraren Rasmus Sørensen gikk på sin fot kringom i heile landet og agiterte frå hus til hus, såleis som John Neergaard i Noreg hadde gjort det ti år før. Bondeforeiningar vart skipa, formålet var å vekke böndene til sjølvstendig framgang. Programkrava var frå fyrsten reint økonomiske; dei galdt skattekrav, og sjölveige for jordbrukarane. Men det var som Carl Ploug skreiv i eit brev², at »dog turde det være, at denne Quæstion er Ægget, hvori Fremtiden slumrer, af hvilket vor politiske Emancipation skal udgaa; thi Bondestanden er Danmarks virkelige herskende Stand, saasart den lærer sin Nød, sin Trang, sine Rettigheder at kjende».

Likevel var det no mennene av borgarklassa som var förarane for den politiske agitasjonen i dei åra som kom. Det var dei som sette opp for Christian VIII mönstret frå den norske grunnlova som han sjölv i 1814 hadde hjelpt med til å få i stand. Det var dei som fekk provinsforsamlingane til å ta opp kravet om ei fri dansk grunnlov, mea böndene enda heldt seg utafør ein politikk

¹ J. C. Drewsen, Landoeconomiske Betragtninger, Kbh. 1834, p. 17.

² Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne, II s. 402 (21. april 1844).

av dette slaget. Og det var dei liberale borgarane og embetsmennene som dreiv kravet fram i 1848.

Grunnlova frå 1849 la grunnlaget for det danske demokratiet. Den er da skapt av den liberale borgarklassa. Men i eitt viktig punkt gikk denne grunnlova lenger i demokratisk lei enn dei borgarlege förarane opphavleg hadde tenkt seg. Det var i det same spørsmålet der dei norske grunnlovgjevarane hadde vorti drivne til å gå lenger enn dei fyrst hadde planlagt, — spørsmålet om valretten. Og liksom i Noreg var det nasjonale krav som her spela inn. Det var for di den liberale föraren Orla Lehmann såg at han ikkje elles kunne reise heile det breie folket til brennhug for striden for eit dansk Sönderjylland, at han i hippodrom-talen sin til dei radikale handverkarane i Köbenhavn den 12. mars 1848 forkynte at dei nasjonalliberale no tok mannjamm valrett opp på programmet sitt. Den lovnaden måtte bli halden, enda mange liberale etterpå freista koma ifrå han.

Bonde-agitatoren J. A. Hansen stod bak dette valretts-kravet; han òg var med i hippodrom-rörsla. Det nye i Danmark var at det dessuta her var ei ny klasse, handverkar- og arbeidarklassa, som persa på borgarklassa til å gå lenger i demokrati enn sjölve borgarinteressene kravde, — det var ikkje berre böndene såleis som frå fyrsten i Noreg og Sverige. Men elles ser vi her som i dei to andre nordiske kongerika at det var borgarklassa, mykje med förarar av embetsstand, som gikk i brodden for det nye demokratiet.

Vi torer såleis no seia reint ålment at det var maktvoksteren for nye klasser i samfunnet som førte med seg det fyrste frambrøtet for demokrati i dei nordiske landa. I röynda trur eg dette gjeld for dei andre landa òg som i 19de hundreåret vart demokratiske. Såleis serskilt for England: den store parlaments-reformen i 1832 kom ikkje som ei naturleg fylgje av at England frå gamalt hadde eit parlament, men for di den engelske borgarklassa da hadde vaksi seg så sterk så ho kravde makta i landet. Når samstundes dei amerikanske Sambands-Statane tok opp prinsippet om mannjamm valrett, så var det for di både bönder og arbeidarar på den tida, i 1820-åra, vart ei makt i så mange av statane, — böndene i vest, arbeidarane i aust. Med andre ord: allstad var det sosial framgang som skapte politisk framgang. Men eg strekar på nytt under at med i den sosiale framgangen hörer åndeleg framgang, — opplysning og samhaldsvilje

Det var dette det skorta på i Tyskland, d. v. s. mest serskilt i den parten av landet som fekk störste makta i det Tyske Riket, — Pröysen, og dertil kan ein rekne Baiern òg. Det kunne vera annleis i Vest-Tyskland, i Rhin-landa. Når Toynbee her talar om »den politiske evnelöysa hos eit elles evnerikt folk», så kan ikkje

denne evnelöysa ha sin grunn i at einveldet i Tyskland hadde gjort ende på dei midalderske representative institusjonane; for dei eksisterte rundt ikring i Tyskland heilt fram til nytida. Men det var underklassene i landet — »underklasser» i tilhøve til adelen — som ikkje hadde nådd fram til samla politisk maktvilje, såleis at dei kunne vinne imot den sterke pröysiske adelen. Politisk evnelöyse hekk i hop med politisk interesselöyse; ingen siger kan bli vunnen uta vilja til strid, og den var lenge altfor veik i Tyskland. Det er nok mykje meir som kan bli sagt om kvifor demokratiet ikkje vann full overmakt i Tyskland; men eg nöyer meg her med denne stutte ålmenne merknaden.

Sjölvsagt var demokratiet ingen stad ferdig berre med det fyrste gjenombrotet. Mange stader kunne det enda stå mykje att å gjera. Med framvoksteren for nye samfunnsklasser, serleg arbeidarklassa, kom det både i Noreg og i Sverige til å bli fleire og fleire som stod utafør valretten. I Sverige og i Danmark var dess-uta demokratiet sterkt innskrenkt med at eit overhus i riksdagane rådde jamt med underhuset. I alle tre landa var det dei nye underklassene som stridde for å få koma med i statsmakta. Og samstundes ser ein at dei klassene som arbeidde med å bygge ut makta si i fullare parlamentarisk form i strid mot kongsmakt og embetsstyre, dei kunne i denne striden forme ålmenne demokratiske krav som vart til vinning for dei nye klassene.

På dette grunnlaget vart stortingsmakt og brei folkemakt gjennomført i Noreg i 1880- og 90-åra. Sverige fekk mannjavn valrett etter mykje strid i 1909. Overhus-makta vart broten i Danmark i 1901, i Sverige i 1921. Det er såleis fyrst i det 20de hundreåret at fullt politisk demokrati har fått råde i alle desse landa.

Eg har no her berre tala om politisk demokrati, og eg har tala om det i samanheng med sosialt demokrati. For meg synes denne samanhengen så sjölvklar så det mest ikkje skulle vera turvande å tala om han. Men historisk tenkning kan skifte så mykje frå tid til tid og frå mann til mann så det kanskje likevel er nyttig å halde fram denne samanhengen, iser sia dei ytre føresetningane i dei nordiske landa tédde sig så ulike.

Demokrati er eit ord som vi ofte nyttar om andre livsformer i samfunnet enn berre om den politiske skipnaden. I våre dagar hörer vi ofte tala om ökonomisk demokrati, ein tanke som kan gje seg form på ulike måtar, — i sosialisering, i kooperasjon, i arbeidarråd. Det kan vera likså aktuelt å tala om moralsk demokrati, — det som krev at kvart menneske skal stå personleg ansvarleg for sin part i stats- og samfunnslivet. Det vil seia at berre eit samfunn av frie menneske kan bli eit sant demokrati.

Endeleg kan vi tala om demokrati dagleglivet, i omgangs-

formene. Det er alltid makthavar-klassene som avgjer kva som skal bli rekna for god folkeskikk, for kva som skal vera »fint» i samlivet mellom folk. I dei landa som lenge har hatt ein adel til å forme reglane for »god tone», finn ein difor andre omgangsformer enn i land som lenge har levd uta adel. Den skilnaden merkar vi godt i dei nordiske landa.

På alle slike område følgjes gjerne den demokratiske framgangen, og til sjuande og sist blir det da samfunnsvilkåra som bygger grunnlaget for alt demokrati. Demokrati får såleis den fulle meininga si: »folkemakt».

Halvdan Koht.
